

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 7. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija «Географія»

Autorzy: Bojko W. M., Micheli S. W. (Бойко В. М., Міхелі С. В.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Perun, Kijów-Irpień, 2024

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 7. napisany przez Walentynę Bojko i Serhija Micheli, po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy, wydany został w 2024 r. w Kijowie i Irpieniu nakładem wydawnictwa Perun. Podręcznik został przygotowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. P. Zapotocki, G. I. Karpiuk, R. W. Hładkowski, A. I. Dowhań, W. W. Sowenko, Ł. M. Dacenko, T. H. Nazarenko, T. H. Hilberg, I. H. Sawczuk, A. W. Nikitzuk, W. S. Jacenko, G. D. Dowhań, W. D. Hroma, O. W. Horowoj). Program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucujących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej, informatycznej,

technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Recenzowany podręcznik został napisany z myślą przewodnią wpisującą się w realizację głównego celu nauczania geografii w klasie 7, a mianowicie rozwijania wiedzy geograficznej o przyrodzie kontynentów i oceanów, ich integralności i różnorodności warunków naturalnych oraz kontynuacji tematyki geograficznej dotyczącej powłoki Ziemi i jej komponentów. Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Podręcznik napisany przez Walentykę Bojko i Serhija Micheli składa się ze wstępu oraz 5 głównych rozdziałów. Okładka wewnętrzna przednia została wykorzystana do wyjaśnienia jak pracować z podręcznikiem. Zawsze pojawia się pytanie, czy ten eksponowany fragment książki poświęcić na wizualizację czytelnych opracowań kartograficznych, do których uczeń może sięgać przy okazji różnych tematów zgrupowanych w podręczniku czy też wykorzystać to miejsce kierując się inną przesłanką. W tym przypadku autorzy zdecydowali się na dwóch stronach przedstawić klucz interpretacyjny do czytania treści podręcznika.

Wstęp, choć krótki, to w kompleksowy sposób poradził sobie z wyjaśnieniem złożoności, czym się różnią części świata i lądy, a jakie konotacje tematyczne wiążą się z kontynentami. Wizualizacja graficzna w tym przypadku spełniła zadanie i w sposób klarowny przedstawiono i wyjaśniono to zagadnienie. Rozdział I. "Kartograficzne przedstawienie Ziemi", podobnie jak każdy kolejny, rozpoczyna strona tytułowa. Ma ona jednak mało atrakcyjną formę, do której można mieć uwagi graficzne i rzeczowe, stąd lepiej byłoby zrezygnować z tego rozwiązania, a pozostałym treścią zawartym w rozdziale wygospodarować potrzebną przestrzeń. Rozdział I. został podzielony na trzy główne tematy, a umieszczenie tych elementów na początku podręcznika ma na celu rozwinięcie umiejętności korzystania z kartograficznych źródeł informacji odnoszących się do kontynentów i oceanów. Treści rozdziałów wypełnia następująca tematyka: "Mapy kontynentów i oceanów", "Współrzędne geograficzne" i "Odległości na mapie". Rozdział II. "Zasady formowania przyrody kontynentów i oceanów" obejmuje tematy: "Budowa tektoniczna, rzeźba terenu, surowce naturalne", "Klimat", "Kompleksy przyrodnicze Ziemi", oraz "Rozmieszczenie ludzi na kontynentach". Z tego ujęcia wynika, że w rozdziale który dotyczy przyrody człowiek jest traktowany jako jej integralny element. Nie jest to założenie błędne, choć ze względu na ekspansywny charakter działalności człowieka treści geograficzne skupiają się na ogół na

określaniu interakcji między człowiekiem a środowiskiem i jeszcze ważniejszym wnioskowaniem prawidłowości występujących w wyniku tej interakcji. Rozdział III. "Przyroda kontynentów" obejmuje tematy: "Afryka", "Australia", "Ameryka Południowa", "Antarktyda", "Ameryka Północna" oraz "Eurazja". Każdy z tych tematów odnosi się do charakterystyki rozmieszczenia ludności. Rozdział IV. "Przyroda oceanów" zapoznaje uczniów z tematami: "Oceany szerokości polarnych" i "Ocean Spokojny, Ocean Atlantycki, Ocean Indyjski". Rozdział V "Uogólnienie" dotyczy informacji na temat rozmieszczenia ludności i rozwoju cywilizacji i w opinii recenzenta nie wypełnia znamion nazwania go rozdziałem. Na trzech stronach zgromadzony materiał stanowi węższy zakres tematyki odpowiadający wcześniej opasanym tematom, a w żadnym stopniu nie jest porównywalny z treścią i obszernością rozdziałów.

Na końcu podręcznika nie ma słownika pojęć i terminów geograficznych. Autorzy uznali, że krótkie, zawierające lakoniczne, często jednozdaniowe definicje wybranych terminów zostaną zawarte w poszczególnych tematach. Nie ma też w podręczniku spisu sugerowanej literatury stanowiącej element uzupełniający i korespondujący z treścią zasadniczą. Novum zaobserwowanym w tym podręczniku jest wykorzystanie tylnych stron okładki zewnętrznej do umieszczenia indeksu przedmiotowego i dwóch załączników.

Ważnym elementem podsumowującym przytaczaną wiedzę i sprawdzającą jej przyswojenie jest bogata w liczne zadania część sprawdzająca, zawarta w zakończeniu poszczególnych rozdziałów. To rozwiązanie nadaje podręcznikowi funkcję swoistego zeszytu ćwiczeń, zeszytu z możliwością wpisywania odpowiedzi do znajdujących się tam opracowań tabelarycznych czy innych. W tym zakresie recenzent zgłasza wątpliwości co do możliwości wykorzystania podręcznika wielokrotnie w sytuacji uwiecznienia w nim informacji sprawdzających przez poprzedniego użytkownika książki.

Elementem porządkującym, wykorzystanym w podręczniku są grafiki, mapy i fotografie o mało zachęcającym wyglądzie. Trudno stwierdzić z czego wynika słabej jakości odbiór zamieszczonych grafik, raczej nie wynika to z papieru wykorzystanego do publikacji, w wielu przypadkach podręczników, posiadającego porównywalną jakość. W recenzowanym podręczniku większość grafik nie zachęca do zapoznania się. Natomiast ważnym elementem zwiększającym atrakcyjność materiału opisowego jest możliwość skorzystania z wideofilmów i innych materiałów ukrytych w QR kodach. Nie ma ich dużo, ale są reprezentowane, w tym zakresie zastosowanie alfanumerycznych, dwuwymiarowych i matrycowych kodów graficznych QR (ang. *Quick Response*), będących atrakcyjną formą uzupełnienia prezentowanych treści i przenoszących ucznia w dobrane do poruszanej tematyki wideofilmy

czy wizualizacje, należy ocenić pozytywnie. W zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii recenzowany podręcznik zachowuje pośrednią orientację praktyczną, wykorzystującą nowinki technologiczne, choć czerpiąc z nich w wąskim zakresie. Ważnym elementem pozwalającym na szybkie poruszanie się w treściach podręcznika jest zastosowanie w górnych częściach stron kolorowych pasków z przyjętą zasadą, że każdy rozdział wyróżniony został innym kolorem. To rozwiązanie graficzne pozwala czytelnikowi sprawnie dotrzeć do poszukiwanych zagadnień bez sprawdzania zakresu stron, na których występują poszczególne treści. Dodatkowo, do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych informacji.

Okładka podręcznika, choć zawierająca dwie atrakcyjne fotografie i przykuwającą uwagę zastosowany *layout*, posiada ograniczony walor edukacyjny, gdyż nie niesie treści uniwersalnej, oczekiwanej do umieszczenia w reprezentacyjnej frontowej części opracowania. Zdjęcia przedstawione na okładce stanowią jednak o dobrej jakości oprawy graficznej co stanowi kontrast do środka podręcznika, gdzie oprawa graficzna, jak opisano to wcześniej jest skromna. Pożądana kompatybilność między elementami treści opisowej i wizualizacji graficznej nie została optymalnie osiągnięta.

Zamierzony cel kształtowania odpowiedzialności ucznia za własne działania, rozwijanie poczucia obowiązku, tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu bazuje na szeroko reprezentowanym elemencie opisowym. Determinacja ucznia w osiągnięciu tego celu wymaga dużej pracowitości w dążeniu do wiedzy możliwej do przyswajania i dającej wykorzystanie praktyczne. Podręcznik *Geografija* wydany nakładem wydawnictwa Perun rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z głównym naciskiem na pierwszą i drugą kategorię. Poszczególne części świata prezentowane są w podziale na kontynenty i oceany, a poznawanie świata realizowane jest poprzez czytanie i interpretowanie różnych rodzajów materiałów opisowych oraz map. Drugi komponent dokonuje się przez dostrzegane interakcje pobudzające ucznia do myślenia i opracowywania sposobów wdrażania różnych działań. Ostatni składnik - komponent wartości wydaje się najslabiej zaakcentowany. Nie oznacza to, że nie jest w podręczniku reprezentowany, choć subtelnie oddaje miejsca elementom ukierunkowanym na przekazywanie wiedzy i podejmowanie działań. Podręcznik dzięki swej dokumentacji daje uczniom solidne narzędzie do zrozumienia znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji. Ujęte w podręczniku komponenty wspierają wykazywanie przez uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym. Mankamentem opracowania

wyduje się momentami mało aktualny materiał faktograficzny dodany to opisanych tematów, jak chociażby informacja o stale powielanym nazywaniu rdzennej ludności obu Ameryk mianem Indian, choć powszechnie jest znane negatywne podejście do tego terminu wśród bezpośrednio zainteresowanych oraz szanujących ich zapatrzanie w tym zakresie badaczy.

Wątki polskie w treści podręcznika

Ze względu na tematykę zgrupowaną w materiale przypisanym do realizacji w klasie 7. wątków odnoszących się do Polski nie dostrzeżono w recenzowanym podręczniku.

Podsumowując, *Geografija* wydana nakładem wydawnictwa Perun to podręcznik szkolny dający dość obszerne spektrum materiałów opisowych w realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są słabej jakości materiały graficzne i multimedialne oraz nielicznie eksponowane mapy i inne opracowania kartograficzne. Brak ich wyeksponowania na wewnętrznych okładkach książki nie został częściowo zrekompensowany w ich licznym uwzględnieniu w tematyce rozdziałów. Udział map w recenzowanym podręczniku wydaje się wyjątkowo skromny. Dobrze rozbudowane zagadnienia podsumowujące wiedzę i zachęcające do poszukiwania odpowiedzi służą rozwojowi logicznego uzasadniania własnej opinii ucznia i działaniu twórczemu. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i ta sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz rozwiązywaniu problemów we współpracy z innymi.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

✓ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu wystarczającym, choć niedoreprezentowanym;

✓ aktualizacja treści opisowej o bogate treściowo prezentowane mapy, których w tym podręczniku jest wyjątkowo mało, a także dążenie do aktualizacji nazw obiektów geograficznych;

✓ stosowanie na mapach jakichkolwiek ujęć skalowych umożliwiających dokonywanie przez ucznia wyliczeń skutkujących obliczeniem odległości w terenie. W obecnej formie na licznych mapach zadanie to nie jest możliwe do wykonania poprzez formę zapisu skali opracowania. Dodatkowo, zdecydowanie bardziej rażącym błędem jest całkowite pozbawienie map dołączonych charakterystyk co do zastosowanej skali, co czyni owe zobrazowania mało przydatnymi merytorycznie;

✓ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik nie wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;

✓ zamiana opisu na opracowania graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między na ogół bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w znikomym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie, a dodatkowo dążenie do poprawy jakości grafik, co w przypadku tego wydawnictwa jawi się bardzo skromnie;

✓ wybór fotografii i innych grafik nie spełnia wymogu komplementarności względem zawartego materiału opisowego. W podręczniku brakuje opisów merytorycznych dołączonych do zamieszczonych w podręczniku ilustracji, mają one często lapidarny wymiar;

✓ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. Wpłynie to na zmniejszenie objętości całego podręcznika – w formie zaprezentowanej do recenzji liczy on 288 stron.